
a szociográfia kétszeri diadala

(Nagy Lajos és Veres Péter)

PINTÉR LAJOS

I.

Tudathasadásos időket élünk. Hagyományos és modern, formaőrzés és formabontás, változásokért való tisztos pörlekedés és a változatlanért való óvatos érvelés: egymással szemben; minden egymástól élesen szétválasztva. Ha lehet: joggal, ha lehetetlen: erőszakkal.

De a skatulyák egyre szűkebbnek bizonyulnak. Szerencsére.

Ha tényleges hasadások vannak: akkor hidak építtetnek, ha látszólagosan az elkülönbözések: akkor csak az eddig nem észlelt hidak, kapcsolatok megláttatnak.

Pedig örökségünk nem a tisztázás, inkább a tisztogatás.

„Az irodalomtörténet szinte becsületbeli kötelességének érzi, hogy a nagy alkotókról — pl. Móricz Zsigmondról, Nagy Lajosról, Nexőről, sőt amennyire lehet, Zoláról is — lemossa a naturalista foltokat.” (Czine Mihály)

És az irodalomtörténet szinte becsületbeli kötelességének érzi, hogy a nagy alkotókról, ha az avantgarde-hoz sorolhatnak, lemossa a realista foltokat.

Pedig a közeledés, a rokonodás, az azonos irányú fejlődés, az átfedés, az eredmények és hibák átcsúsztatása számtalan közös jegyet is felkinál a merevségek elleni bizonyítékként.

Az egymás irányába való fejlődés példája, hogy ami az 1930-as években végbement: tehát a szociográfia avantgardizálódása, az most elmentésen is hat: az avantgarde szociografizálódását, az avantgarde folklorizációját jelezve; az egymás eredményeire való figyelés pontos mutatójaként.

A cselekvő dokumentáció legnagyobb teljesítménye a szociográfia. Nagy Lajos és Veres Péter életműve pedig értünk-modern örökségünk.

II.

(Összehasonlítás)

Nagy Lajos és Veres Péter életművének (illetve életművük egy részének) egymás melletti elemzése kínálja a párhuzamos összevetést, hisz a két alkotó élete és életműve között sok a párhuzamos vonás; az eltérések sajátos funkcióit és okait is így láthatjuk jobban.

Mindkét író azonos korban él, korai írásaik az első világháború alatti időre esnek (Nagy Lajos első általam figyelembe vett írása az 1917-ben írt Tanyai történet. Veres Péter „számadás”-a is érezhetően az 1914-es évektől kezdődően követi *rendszerességgel*, a benneélés hitelével az eseményeket. A tényleges jelen idejű *kort-írása* azonban később, az 1931—37 között írott Gyepsor-novellákkal indul: „1931—37 között írtam, rendszerint telente, a nyári munka szüneteiben... ezek az én legelső írásaim közé tartoznak.” — A „Gyepsor” 1954-es kiadása előtt.)

Életművük szorosan összefügg a falukutató korszak törekvéseivel. Nagy Lajos a mozgalom közvetlen támogatója, Veres Péter művei (törekvései) pedig e szellemi-céltudatosság következtében kerülnek felszínre (párhuzamosan Szabó Pál); a Számadás elemzésénél példázom: Németh Lászlótól és Illyéstől is a korszellemmel kapcsolatos indító inspirációkat kap.

Közös igényük: alkotói pör az irodalom valóságáért: „pontosan meglátni a hibát és érthetően megadni a hiba kiküszöbölésének módját” — „az én szándékom pedig nem volt más, mint megmutatni az embert... a társadalmat, az életet és annak problémáit. Azonban mindig egy bizonyos szándékkal: az igazságot változtatásért küzdve” (mindkét idézet „A lázadó ember”-ből) — hangzik a Nagy Lajos-i ars poetica. Összecsendezve ezzel a Veres Péter-i hitvallás: „meg kell mutatnom a valóságot, az *igazi* valóságot, meg kell írnom a nép életéről az igazságot: így él, így küszködik, így vergődik lenn a mélyben... a cseléd, a napszámos, a kisbérlő és mind a többi szegényparaszt.” (A „Gyepsor” IV. kiadása elé)

A szegények, alullevők egyértelmű szolgálata rokonítja elsősorban életüket. Hisznek a szó, a megnevezés erejében: igazító, változtató hatalmában; ők is.

Azonos származás, a legmélyebb szegénységből, megbélyegezettként: szerelemgyerekként. Ez a veleszületett alacsonyabbrendűség mindkét íróban az „emberré lenni” ambícióját eredményezi. A származás érzelmi hatása a két író önéletrajzának adott részeiben érdekes stílusformáló erővel jelentkezik. A mesélően csendes Veres Péter, akinek mondatait, zárójeles, gondolatjeles, időzőjeles mondatszerkezetét paródiák karikírozzák, tolakodóan, és *szokatlanul* (tőle szokatlanul) villogóan-éles egyszerűséggel mindjárt a Számadás első sorával közli:

„Szerelemgyerek vagyok”.

Nagy Lajos, akinek dísztelenségét, tömörségét a „franciásan elegáns” stílusú Kosztolányi is üdvözli, itt *szokatlanul* aprólékosan — választékosan, a töprengés burjánzó mondatszerkesztésével, a megszokott szenvtelenség helyett valamiféle szégyenkezéssel mondja: „...mert ha hal-

lom a szót, hogy törvénytelen, fattyú, zabigyerek, és ha látom a rám merevedő ellenséges, gúnyos, csodálkozó vagy éppen részvétet árasztó szemeket, hallgatnom kell, semmit sem mondhatok a védelmemre.”

Nagy Lajos szocialista író, pesti író, kávéházi író. („Én vagyok a kávéházi ember. Életem felét, az alváson kívüli résznek háromnegyedét kávéházban töltöttem el. És nem bántam meg. Nincs szebb a pesti kávéháznál, itt a boldogság, ülni az ablakban és nézni ki, mintegy védett helyről szemlélni az életet...”) Veres Péter is szocialista, de falusi ember (tanyai ember) — paraszt. Nagy Lajos tanult író, Veres Péter autodidakta, Nagy Lajost mindennapi megélhetése és a város célszerűsége a városhoz, Veres Pétert a munka és a hitvallás elkötelezettsége („én nem mehetek el innen”) szülőföldjéhez köti. Nagy Lajost a gyerekek emlékei és néhány napos falusi látogatásai kötik a faluhoz, Veres Pétert mindennapi élete és megélhetése. Nagy Lajos a kívülálló megjátszott szenvtelenségével, Veres Péter a benneélő elkötelezettségével (elhivatottságával) ábrázolja a falut. Nagy Lajos a falu életét látja, Veres Péter a falu életét éli, és a falu közösségi életét éli. Nagy Lajos úgy volt író, hogy csak író volt, Veres Péter nehéz munkát is végzett. Emlékszem a kezére, baráti jobbára: megfáradt, kitöredezett, megrepedezett, barátságot és próféciaít hitelesítő kéz volt: viselte a nehéz munka sebhelyes pecsétjeit.

Veres Péter a paraszti élet vállalt korlátain belül él; Nagy Lajost a gyermekkor idillé szépült képei („napkeltét látni, fekete viharfelhőt nézni, kuckóban ülni, esőben járni, sárba lépni...” — „A lázadó ember”) kötik, de egy állandó kettősség dilemmájába kerül: „erre a szóra, hogy tepertő, sohasem tudtam rászánni magam. Azt mondani viszont, hogy töpörtyű, nem mertem.” „...Hatéves koromban szabályos két-éltűvé váltam. Egyszer Pesten, egyszer Apostagon éltem.” Ennek a kettős látásnak irodalomra kiterjesztett következménye például a „Kiskunhalom”-ra jellemző állandó Pesthez viszonyítás.

Veres Péter — ahogyan a zárt paraszti életet éli — műveiben is csak a paraszti szegény népről ír, erre biztatja a kortárs irodalom is.

Nagy Lajos írásainak csak egy részében foglalkozik a faluval, a falu minden osztályát élesen, kiéleztetten (montázs-technika szerepe) egymás mellé állítja; Veres Péter írásaiban más osztályok, urak életét csak annyiban látjuk, amennyiben azok a szegények sorsán tükröződnek, azt befolyásolják.

Mindkét író önvizsgáló jellem, tehát önmagukról pontosan és hitelesen fogalmaznak.

Két helyről idézek. Nagy Lajos önéletrajzából: „...vagy a parasztokról írok? Hiszen elhagytam szülőföldemet. Amit tudok a falu életéből, az nem több, mint amennyi egy falun élő félig idegen gyerek képzeletét megragadja. Nem ismertem én mást, mint a kávéházat, a kávéházba járó embereket... Az a különös gyanúm támadt, hogy inkább tudnék az arisztokráciáról írni.” Ebben benne van az önelemző objektivizmus szigorúsága, hisz Nagy Lajos épp faluábrázolásában bizonyítja, hogy lényegét-látásával rövid idő alatt jellemző impulzusokat szerez (szociográfiára jellemző gyűjtőmunka). A szülőföld önmaga által vallott nem-ismerését pedig a szociográfiai ábrázolás mesterei fokát megvalósító írásai cáfolják. („Kiskunhalom”, „A falu álarca”, „Falu”).

A Veres Pétert jellemző önvallomás pedig: „Épp csak el kellett mondanom, amit láttam és átéltem.” („Gyepsor” — Előszó).

Összegezésül: Veres Péter mesél, írásai öndokumentum értékűek. Leírása a riport helyi eseményekről tudósító módszeréhez közelít. Mondatának jellemzője a mesélő összetettség. — Nagy Lajos ábrázol, — jellemzője: lényegi egyszerűség, drámai sűrítés.

III.

(Önéletrajzok kapcsán)

Nagy Lajos önéletírásában, „A lázadó ember”-ben, „A menekülő ember”-ben és Veres Péter önéletrajzában, a „Számadás”-ban is a felelős élet számtalan bizonyítékát találhatjuk. Ami elsősorban rokonítja a két önéletrajzot: a *közérdekűség*. Mindkét író a legjellemzőbb társadalmi problémákat vázolja úgy, hogy önmagáról minden körülmények között hű képet ad; az önéletrajzok a Veres Péter-i és Nagy Lajos-i indulatot: az igazság megvalósításának szenvedélyét tükrözik. Ars poeticájuk programos megfogalmazását, és a szociográfiai művek keletkezésének személyi körülményeit kereselem a regényekben. Már utaltam arra, hogy a Nagy Lajos-i faluábrázolás szorosan összefügg a falukutató mozgalom törekvéseivel. Az önéletrajz bizonyítja: nemcsak a mozgalom eszmeisége, hanem Nagy Lajos egyénisége — személye — személyes indítékai is *döntő* szerepet játszanak e művek keletkezésében (természetesen).

Az önéletrajzok legszebb részletei a visszaemlékezések a gyermekkor falusi életére — epizódok, idillek. „Gyermekkorom megelevenült bennem. Kísértett a gondolat, hogy bemenjünk a tanyára, és szemtől szembe lássam gyerekkori életem terepét. Sokféle kíváncsiság lobbant fel bennem. Megvannak-e még a *régi...*” („A menekülő ember”).

A Kiskunhalom tájleírása is romantikusan elfogult, a hazatérés elfogultsága jellemzi. Ennek kimondott bizonyítéka az önéletrajzban: „Apostag, maga a falu... Rengeteg emlék fűz hozzá... másnak, ha beszélek róluk, bizonyára semmiségek, nekem mindhalálig, megmásíthatatlanul fontosak...”

A Nagy Lajosra jellemző következetes-ábrázoló visszatérés a faluhoz szerintem erre az érzelmre épül. Lényege — érzelmi lényege az emlékezés, amelynek líraian szép képeit találhatjuk „A lázadó ember”-ben: „Az ember megkísérli a legrégebb múltját felidézni... Kutatni az emlékeket gyötrelmesen izgató játék... Ceréptányérból ettem, cinkanállal. Nagy darab kenyeret szelt a tejhez nagyanyám... a szobában széken állt a teknő, én a teknőben...” — „Elkövetkezett a disznóölés napja, megérkezett a faluból a böllér...”

A „Kiskunhalom” tájai is az újralátott vagy felidézett táj szeretetének melegét árasztják, oldva a mű társadalomkritikai éles — statisztikusan kiszámított, megmért légkörét. Például: „...olyan ez a Kiskunhalom, mint egy óriási széthullt zöld bokréta. Csak itt-ott látszik szélső házainak fehér fala, a bokréta testéből pedig három fehér torony emelkedik...”

Ez a táj megtévesztően nyugodt. Nagy Lajosnál azonban a táj jellemző szerepet kap; a látszólagos nyugalmat tükrözi, amely alatt a változás-várás számtalan jellemzőjét találhatjuk. Különösen jól látható ez az esztétikailag mindmáig méltányolatlan „A falu álarca” című regényben.

Érdekes része az önéletrajznak Nagy Lajos vallomása a naturalizmusról (I. „A lázadó ember”, 472. l.). „Én tehát híve és tisztelője voltam a naturalizmusnak, azzal a szándékkal szemben, amely a társadalmat és annak jómódú embereit eszményíteni akarta, és eszményítette is... Szokványos lebecsülése a naturalizmusnak, hogy fotográfia... az irodalom fotográfia nincs. Bármilyen hű egy művészi ábrázolás, mondjuk az én néhány művem, minden lerögzített pontja egy írói szándékból is fakad...”

Az írói szándékok közösek, az ábrázolások eltérők.

A Nagy Lajos-i ábrázolás szerintem: viszonyító szembeállítás, a Veres Péter-i ábrázolás: szelektáló, kiválasztó részábrázolás.

Veres Péter ábrázolása a mindennapi élet körülhatároló szemléletéből is fakad; aratáskor, a legények arról vitatkoznak: „kik a legszebb lányok a faluban.” Veres Péter közbevetett megjegyzése: „csak a szegényekről szólva, mert a gazdagok nem tartoznak bele ebbe a hasonlításba.” A falu társadalmáról így ír máshol: „Már akkor megvolt a mi falunkban is a szigorú osztálykülönbség, az egyes osztályok gyerekei nemcsak hogy nem nőültek össze, hanem *szóba sem álltak egymással.*”

Nagyon érdekes a Hábóruban c. fejezet. Felszínes sietséggel siklik át az őt nem érdeklő részleteken. „A kiképzés nyolc hétig tartott. Ezalatt semmi jelentős esemény nem történt velem.” A háborúban is csak a kultúrára, túlélésre, szocializmusra van szeme. A háború kegyetlenségével szemben tehetetlen: „ostobaság, szégyen — de nem volt módomban beszélni” — „az volt a fő szempontom, hogy mikor lesz vége”.

A háborúban is csak emberiségre és emberségére vigyáz, az „Ember az embertelenségben” adyi, Fábry Zoltán-i, Veres Péter-i hitével. Az önéletrajz egyik kulcsmondatának tekintem a következő mondatot: „Én szerettem hajszálig becsületesnek lenni.”

A háború a drámai konfliktusok számtalan példáját kínálja — más író számára talán jobbnál jobb ötletek forrása lehetne: a kegyetlen, barbár élet. Szelektáló ábrázolásának újabb bizonyítéka ez; számára nem téma a háború. Felszínesen ír „kalandjairól” — mert írói, politikusi fejlődése szempontjából jelentéktelennek tartja. Cselekvésében, való életében óvja magát az érthetetlen és értelmetlen háborútól, írásai-
ban kerüli a hatáskeltést.

Nagy Lajostól eltérően nemcsak *halál, öldöklés nincs* műveiben, hanem általában *nincs durvaság sem*. Egyetlen írása kivétel talán, de ebben is micsoda igazságot szolgáltat végül! A háborúskodást kezdeményező Török András kezét leütik egy vasvillával. A megoldás elég drámaiatlan: „Azt a karját ütötték le, amelyik mindig hamarabb mozdult, mint az esze.” („Ütni” című novella).

Veres Péter életének következetessége az életmű következetességén tükröződik. „Ami engem a legközvetlenebbül érdekelt, az magam és osztályom sorsa volt.” — szelektál a hitvallás, találkozási — összecsengve a kortársak buzdításával.

Példái az önéletrajzban — 1930-as évek:

Korunk — Gaál Gábor (467. l.) „...küldjek tovább az írásaimból. Valóságot, életdokumentumokat a magam és osztályom életéből.”

Németh László — (1934, 518. l.): „az a javaslata, hogy írjam én meg, amit tudok a saját paraszti világról.”

IV.

(Nagy Lajos szülőföld-ábrázolásáról)

Nagy Lajos életművének egyik érdekessége szülőfalujának vissza-visszatérő ábrázolása. Az önéletrajzok bizonyossága szerint Nagy Lajos, miután elhagyta a szülőfaluját, többé már sohasem tudott igazán visszatérni oda. Ennek egyik bizonyítéka a „Kiskunhalom”-ban található állandó viszonyítás, a szülőföld és Pest következetes egymás mellé helyezése:

„Kiskunhalom nagyközség Budapeستől délre”

„Itt parasztgyerek, odahaza Pesten úri fiú...”

„A házak között is akadtak oly szépek és újak, hogy Pesten is megállnák a helyüket.”

Ez sok esetben a szociográfiai élménygyűjtés, tanulmányút természetes folyamatának ábrázolásából adódik. A „Kiskunhalom” és „A falu árca” kerete is: Pestről utazás a szülőfaluba, ill. a szülőfaluból utazás vissza Pestre.

„Kiskunhalom”:

„A fővárosból vonattal, mégpedig a fővonalról átszállással a vicinálisra, nem egészen három óra alatt érhető el...”

„A falu árca”:

„A napilapot félretettem, a hajó elhagyta az új hidat, úszik a Dunán lefelé...”

„Hirtelen határoztam el, hogy elhagyom a falut... Már zakatol velem a vonat...”

A Budapesthez való viszonyítás Nagy Lajos műveiben több jelentésű. Budapest egyrészt valamiféle „abszolút mérce”, mint például „a házak... Pesten is megállnák a helyüket” idézetből látható. Másrészt a szegények szegénységét bizonyító, mint a Budapest—Kiskunhalom távolságát, útiköltségét, utazás időtartamát megállapító bevezetés a műben végigkísérve jelzi: — Budapest viszonylagos közelsége is hatalmas távolságot jelent, megközelíthetlenné, elérhetlenné válik a szegények mérhetetlen nyomora miatt.

Az önéletrajz tanúbizonyossága szerint a „Kiskunhalom” megírásának ötlete a *Három magyar város* szociográfiáinak gyűjtőmunkája közben érlelődött. Én mégsem ezek műfaji folytatásának látom a „Kiskunhalom” című regényes szociográfiát. A *Három magyar város* szociográfiáinak jellemzője az útiélményszerűség, a „Kiskunhalom” szándéka szerint is *regény*. Ábrázolási módszerét a *Tanyai történet* című, 1917-ben írt novellához tartom közelinek, stílusát pedig a Lecke-novellák elemzően-precíz stílusával érzem rokonnak, pl. a *Napirend* című novella időfelosztásos társadalomjellemezésének módszerével: „1927. október 10., szerda... A Nap kél 6 óra 23 perckor. Nyugszik 17 óra 7 perckor. Mun-

kás kél 6 óra 5 perckor... Nagyságos úr kél 10 óra 16 perckor... Kisszöny olvassa a verset. Cseléd mos.”

Visszatérek a „Tanyai történet”-re. Ebben a novellában Nagy Lajos egy általánosan jellemző csendőrtörténetet mond el. A történetet azonban földrajzilag pontosan körülhatárolja, beszűkíti, elemző pontossággal leírva azt, hogy az eset egy Vecse, Solt, Apostag között elhelyezkedő tanyán játszódik. A szociográfiai körülhatárolás tehát adott, de semmiféle jelentőséget nem kap. A körülhatárolás itt még jellegtelen, a novella teljes egészében a szociográfiai körülhatárolásra, mint vázra felrakott *novellisztikus történetre* épül.

Ez a kettősség (tehát szociográfiaiilag körülhatárolt színhely, regényszerű történet) nem jellemző a Három magyar város szociográfiáira, jellemző viszont a „Kiskunhalom”, „A falu álarca” és a „Falu” című művekre.

Az 1946-ben írt, „Falu” című regény a „Tanyai történet”-tel azonos felépítésű. Egy általánosan jellemző regénytörténet pontosan körülhatárolt vázra (itt is a szülőföld) épül. A teljes mondanivaló azonban a regényes történethez kapcsolódó.

Eltérőek az arányok a „Kiskunhalom”-ban és „A falu álarca”-ban; *jelentést kap a szociográfiai körülhatárolás*, a szociográfiaiilag jellemzett ténszerűség döntővé válik, ezt csak kiegészíti, kibővíti a regényszerű történetlanc.

A szociográfiai továbbfejlődés érvényes-hiteles útja ez.

Már az előzőekben utaltam rá, most példázni szeretném, hogy Veres Péter zártabb, viszonyítás nélküli közösségével szemben Nagy Lajos osztályábrázolása mérlegelő, szembeállító ábrázolás, a gazdagok és szegények bölcsőtől sírig kísérő antagonisztikus ellentétének ábrázolása:

„a nap 4 óra 58 perckor kel. De a munka, legalább a most folyó csépelés, már virradatkor kezdődik.”

„Fleischerné kilenc órákor kel fel.”

„...friss erővel... Pedig étlen-szomjan álltak munkába”

„Kiss Ferenc abbahagyta az evést, az utolsó falat már majdnem kifordult a száján.”

„Egy és két óra közt legperzselőbb a nap sugara... az urak Kiskunhalmon sem bújnak ki ilyenkor a lakásaikból.”

„A parasztok pedig végzik munkájukat.”

„Kis puhafa-lécekből készült kereszt szégyenlősen nyöszörgi az alatta pihenőről, hogy csupán egyszerű zsellér volt; díszes kőalkotmány, belevésett életrajzi adatokkal vasrács kerítéssel övezve; úgy ékeskedik, mint kastély az élők világában...”

A „Kiskunhalom” című művet, ha egy szóval kellene jellemeznem, azt mondanám rá: *diagnózis*. Észrevételeket, a társadalmi igazságtalanság példáit felmutató írás.

Sokkal inkább *elemzőbb, értékelőbb* mű „A falu álarca”. Jól illusztrálja ezt a Szemcsik János-i függetlenség ábrázolása a két műben. A „Kiskunhalom” bemutatja az adott figurát szenttelen pontossággal. „A falu álarca”-ban Nagy Lajos értelmez is: „olykor-olykor még őt is irigyeltem, sorsát kívánatosnak, legalábbis elviselhetőnek ismertem...”

És most ez kiváló alkalom, *elmélkedjünk* a gazda függetlenségéről... (mintha Veres Péter írná). A kimondott vélemény sajátos atmoszférát teremt „A falu álarcá”-ban, sok esetben a „Kiskunhalom”-nál erősebb társadalomkritikai célzattal. Példák a művekből: „Kiskunhalom” — „Káveczki István felhajt egy pohár bort... Olyan, mint a *nyugalom* szobra... Lehet, hogy *legbelül*, a lelke mélyén hánytorgó valami, talán az egész élet története, de a hánytorgást elcsitítja a bor...”

Egy párhuzamos jelenség kapcsán „A falu álarcá”-ban véleményt mond, kommentál is Nagy Lajos: „Olyik harciasnak, ha képletesen is, letörök a szarvát, illetve ha csak túlságosan hegyes; ólomgömböt forrasztanak rája.” — „az az ember, aki elsősorban gyáva és alattomos, *fellázadva* kötelékei ellen szédítően sok és nagyméretű hősiességet produkál, különösen mostanában.”

A „Kiskunhalom” viszonylagos statikus jelenség-megmutatása ez esetben „A falu álarcá”-ban szinte a petőfii fenyegetés hőfokát éri el: „Nem hallottátok Dózsa György hírért?”

„A falu álarcá” azonban nem egyértelmű megvalósulás, érződik rajta a freudizmus kordivatja, a regény hangulata átvált a sexualitás, mazochizmus, sadizmus mélylélektani elemzésének nyugtalan szomorúságába, reménytelenségébe.

Tudom, az egyszavas jellemzések mindig beszűkítenek, mégis, ha azt mondtam, hogy Nagy Lajos faluábrázolása a „Kiskunhalom”-ban *diagnózist közlő* szociográfia, „A falu álarcá”-ban *kommentáló társadalomlélekradz*, akkor folytatom a sort, hiszen a „Falu” című regénye is „megfogható” egy szóval: *agitáció*.

A Nagy Lajos-i faluábrázolás szempontjából eddig elsődleges szociográfiai körülhatárolás megtalálható a műben (szülőfalujában játszódo események) — de nem döntő jelentőségű. A regényszerű történet mennyiségileg elsődleges a műben, és aktuális tárgyú (a múlt csökevényjelenségei a felszabadult faluban) — de lényegileg szerintem nem döntő jelentőségű. Mennyiségileg kevés, de minőségileg döntő az új lehetőségű életet agitativ módon propagáló néhány részlet:

„a dolgozók eddig, ezeréven át, a valóságban rabszolgák voltak, de most megtörtént a felszabadulás... a régi világnak vége, új élet kezdődik... mi dolgozók másképpen rendezzük majd be a világot.”

A „Falu” már nem szociográfia, hanem korrajz, amely nem az adott kort dokumentálja, hanem a megadott esztétikai normákat; nem az írónak van elvárása a politikával szemben, hanem a politikának van elvárása az íróval szemben. És a szociográfia mint keret azonnal megszűnik; bizonyítva, hogy a legigazibb formák közül való: csak akkor van, ha joga van a teljes léthez.

V.

(Két korszak krónikája Veres Péter írásaiban)

Veres Péter stílusának fő jellemzőit keresem. A következetes, állandósítható jellemzőket rendszerezem, és példázom (lehetőleg több műből vett párhuzamos példakkal, hogy ezzel is az állandóságot, jellegzetességet bizonyítsam).

Veres Péter stílusának fő jellemzőjeként a
tudósító
mesélő következetességet kell meglátnunk.
szerkesztő

Tudósító következetesség

Az *Útközben* esszéi között található a következő hitvallás értékű megállapítás: „Ezt kell megírni, a mát, amint jön a tegnaptól és megyen a holnapba.”

A „Próbatétel” előtt található Ajánlás egy részlete: „A történelmet mozgásában, a társadalmat fejlődésében, az egyes embert változásaiban ábrázolni, amint szenved... előremegy vagy hátrahőköl.”

Program ez, a múlt—jelen—jövő fejlődés, változás következetes tudósításának programja. (E gondolatom alapján adtam az elnevező meghatározást.) Veres Péter olyan korban élt, amikor még láthatta és élhette (és élte is) a feudális jobbágy életmódot, előző korok múltó csőkevény-maradványait —: életmódját, szokásait, törvényeit, észjárását — egy múltó világ utolsó üzeneteit. Ezeket ábrázolja a krónikáirás szándékával pl. a címével is pontosan jellemző „Falusi krónika”-ban.

A móríci Boldog ember gazdasági csődjének kora a kapitalizálódó, válságban lévő 1930-as évek (Nagy Lajos „Kiskunhalom”-jában is jellemzett) jelene: Veres Péter jelene is. Ennek a kornak a benneélés precizitásával, aprólékos bemutatásával az író gyakran saját sorsán keresztül adja hű képét.

A tudósítás, krónikáirás sajátossága: pl. szakszavak mondatba építése, adatok sorolása a Veres Péter-i stílust is jellemzi. Adatközlésének érdekessége, hogy a precíz felsoroláshoz mindig elkötelezett ténymegbecsülés, következtető jószándék párosul. Pl. „Falusi krónika”: „mégis mennyit dolgozik ilyenkor egy-egy bojtár... a kisebb gulyák, ménesek létszáma 200—400 között van, néha felmegy még ezerig is... Minden nyájjal két felnőtt ember van... minden nagyjószágnak kell naponta kétszeri itatásnál legkevesebb 50—60 liter víz. Ez bizony 10—12000 liter víz. Ez ugyanannyi kiló. Vagyis egy bojtár egy vagonra való vizet felhúz — éspedig kézen. *Ez pedig nagy dolog...*”

Az *együttérző segítőkészség* közvetlenné teszi a felsorolás monoton stílusát. Segítőkészség: az idézett részlet után ugyanis hosszan ír arról, hogyan kellene a munkát megkönnyíteni.

A Nagy Lajos-i ábrázolás (jól látható a „Kiskunhalom”-ban) látszólagosan szenvtelen. Ez a szenvtelenség a felsorolások szenvtelenségéből is ered: „599 házban 1200 légyfogó — naponta a légyfogók megölnék egymillió legyet. A nyár folyamán ez 120 millió légy.” Az író aprólékos számvetést készít, de nem értékeli. Nekünk kell érezni a jelentését: nincs higiénia, nincs nyugalom, pihenés...

Veres Péter felsorolásai legtöbb esetben tartalmazzák a szerző állásfoglaló értékelését, a Nagy Lajos-i számvetés: függő számvetés, legtöbb esetben az *olvasó* megértő — *átérző* — állásfoglaló értékelésére számító felsorolás.

Illyés Gyula is foglalkozik Veres Péter magyarázó tényközlésével, a problémát nem bontja le rész-példákra, csupán véleményét közli: Veres Péter szereti embertársait, ezért szeret magyarázattal szolgálni. (*Kortárs*, 1964. június)

Ezzel a kérdéssel ismét találkozunk, ha Veres Péter mondatait, mondatainak szakszavait vizsgáljuk.

A tudósítás, krónikaírás közvetlen függvénye az adatközlés gyakran szakszavas precizitása. A „Pályamunkások”-ban láthatjuk: a szakmunkások akkor fogadják be az új munkást, ha már elsajátította az adott szakma szakszavait — Veres Péter tudja és írásaiban is használja ezeket. Például:

„Nézi a gurdinyos, bozótos telket”

„miként ketrecel, szalad a földön”

„a zufuluss-t, a vacsorapótlékot úgy elosztják”

„Vékonyka, gérbic ember volt”

1. Szóhalmazással, rokon értelmű, hasonló hangulatú szóval meg is magyarázza a szakszavakat, folyamatossá teszi a stílust.

2. Ennek kifejtett változata a több tagmondatos magyarázó szerkezet: „a heppányért (ez egy vasalt végű emelőrud, evvel emelik ki a vasutat mindenestől a kavicságyból) . . .”

„macskáért (ez meg az emelőtuskó, erre fektetik a heppány vasalt végét) . . .”

„kis kézi hajtókáján (ez olyan sínfenfutó vasúti bicikli) . . .” Veres Péter gyakran használja: egy kifejezést közbeékel az egész mondat magyaráz. Ennek előnye, hogy részletes magyarázatot ad, de a mesélést szerkezetében mégsem akasztja meg, nem jelent kitérőt, inkább csak értelmező közbevetést.

3. Gyakran a mesélést kitérővé, burjánzóvá tevő egy-egy kifejezés magyarázata: „. . . nagymikla . . . azt mondják a németek csinálták az első vasutat, és ők mittel-nek nevezték a középső talpfát . . . de hát ki tudja ezt . . . Mink még akkor csak . . .”

Az adatközlés tehát a mesélés megszakitását eredményezi, az adat kapcsán — magyarázó szándékkal — az író hosszabb kitérőt tesz. Ezzel a mesélés menetét is megakasztja. Veres Péter leggyakrabban használt stíluseszköze, kitérői a „magyarázó mesélés” sajátos stílusát eredményezik.

Az első és a második az *azonosító* — és *értelmező* —, ez a *kibővítő* adatközlés, informálás stíluseszköze.

A hagyományos krónikaírást az elmondás objektivitása jellemzi. Veres Péter krónikaírását a személyesség közvetlensége hatja át. A kibővítő adatközlés szubjektivitása nagymértékben előidézze ennek.

Mesélő következetesség

Elsősorban a stílus jellemzője, hisz Veres Péter következetesen vallja, nem mesét, hanem történetet (a valósághoz közvetlenül kapcsolódó történetet) mond el. Ennek műfajt teremtő bizonyítéka a *Pályamunkások*, ahol az író saját *élettörténetét* mesélő fogásokat felhasználva mondja el. A mesélő következetessége az írói hitvallás következménye is:

„az ember sorsának, gondolkodásának . . . észjárásának . . . hiteles ábrázolása” („Útközben” — 107. l.)

Tehát a tudósító objektivizmushoz a gondolkodást, észjárást tükröző szubjektív mesélőjellel párosul.

A mesélés szerkezetileg szabadabb atmoszférája teszi lehetővé szólások, szállóigék, közmondások közbeékelését, beépítését. Itt valósíthatja meg leginkább Veres Péter az „észjárás” ábrázolását. Sajátosan szép

képei stílusát közvetlenné, gazdagon díszítetté, népiessé teszik, tovább oldva a krónikás objektivizmus légkörét.

Közmondás értékű gondolkodást tükröznek Veres Péter meteorológiai jellegű képei, közlései. A „Próbatétel” egy példája: „Nem mehet mindenki a maga akaratjára. Hátha még újabb eső jön, nagyon kiraggyantott a nap, az pedig azt jelenti, hogy még lehet valami, és addigra mindent rendbe kell tenni.”

Párhuzamos példák a „Szűk esztendő”-ből: „Csillagos az ég, de csak a nagyja látszik . . . elromlik az idő.” — „bordás fellegek . . . valahol messze nagy zivataros eső volt, széllel — viharral.”

Fontos megemlítenünk, hogy Nagy Lajos időjárása szimbolikus jelentésű (l. „Január”); Veres Péter időjárása a termést, a munkát, az életet, a mindennapokat befolyásoló tényleges időjárás: élet-logikájú időjárás.

Szerkesztő következetesség

Szerkesztő következetessége a Veres Péter műveire külsőleg jellemző szerkezeti sajátosságokat és a csak elemzéssel kimutatható belső szerkesztési rendszerességet értem.

Az egyértelmű külső jellemzőkkel kezdem. Veres Péter könyveit általában a szerkesztés következő rendszere jellemzi:

Ajánlás

— a mű — utószó.

Előszó

A „Számadás” 1955-ös kiadásának ilyen szempontú szerkezete:

Néhány szó az új kiadás elé — a mű — utószó.

Veres Péter beszédének is jellemzője volt (emlékezzünk csak!) az előszó — téma — utószó szerkezet. Veres Péter, ha kérdeztünk tőle valamit, feleleteit néhány „megtervezett” mondattal kezdte — tömören utalt a problémákra, gyakran idézett műveiből, a válasznak e része legtöbbször „előadás jellegű” volt.

A rövid bevezető után azonban a produktív mesélés nagyobb lélegzetű, fesztelenebb szavai következtek; majd rövid utószó jellegű zárás, összefoglalás: egy szavát ne felejtsük.

Rövid kihagyásokkal közlöm a „Számadás” legelső sorait, ez alapján szeretném a Veres Péter-i belső — szerkesztő következetesség sajátosságait vizsgálni.

//Szerelemgyerek vagyok . . . Annyi tény, hogy rengeteg bántást, megalázást kell az ilyen gyerekek elviselnie.// A cinikus kölykök visszaütnek és visszatrágárkodnak a többinek, néha a társadalomnak is, a nem cinikusak meg elvonulnak sírni. S ha tehetségesek, az akaratuk feszülni fog, hogy csak azért is megmutatom . . .// Lehet, hogy rendes házasságból születve más ember lettem volna.// Az anyám egy gazdag parasztnál, egy afféle paraszthasánál szolgált, akinek legényfia volt. Tavasz volt, januári születésű vagyok . . .// Házassági ígéret volt, s amikor a baj meglett, felmondás. Sírás, szülői átok és ütlegek.// Szerencséjére . . .

Vázlatosan, némiképp leegyszerűsítve montálom a „Számadás” első mondatait, legelső egységes gondolatát — közlését. Itt az írás vázát emeltem ki, hogy szerkezeti felépítését vizsgáljam. A szöveg (első látásra is érezhető) hangulatilag nagyon változatos.

Egy konkrét megállapítással indít: szerelemgyerek vagyok. Anyi *tény* — folytatódik a szöveg, továbbra is megtartva a most szóval is kifejezett közlő ténszerűséget. Az adott helyzet ténszerűségére utal a rokon hangulatú *kell* muszáj-erkölcsre épülő, megállapítást tükröző szava is. Ezután azonban a *nyugodt* szerkesztésű mondatok élni — mozogni kezdenek. Cselekvést kifejező mozgalmasságú igék: *visszaütnék*, *viszszatrágárkodnak* egy új hangulatot adnak: a cselekvés — történés hangulatát. A „csak azért is megmutatom” cselekvő hangulatát aztán megtöri egy másik hangulat, egy új hangulatú szó: *lehet*. E hangulat szavai: *születve*, *más*, *lettem volna*... A vélemény személyességét tükröző „lehet” bizonytalanság, „más lettem volna” — feltételes mód az eddigi tényekre és a cselekményre épülő *véleményt* közlő. A hangulat gyors változásával a vélemény bizonytalanságát kifejező hangulat újra ténszerűvé válik úgy, hogy az író személyének dokumentáló tényei kerülnek előtérbe: *anyám*, januári születésű vagyok — egyes szám első személyű közlései teszik egy pillanatra közvetlenné — személyessé a mesélés hangulatát. Ez is változik, egy új hangulat, az eddigi tényekre, véleményekre, cselekvésre, személyességre építő feszegettebb szerkezetű értékelő mondatok: halmozó felsorolás — tömörítés — lezáró precizitás, és egy más lehetőséget jelölő („szerencséjére”) új csírájú gondolat, a *mesét továbbvivő új egység*.

Az önéletrajz egy gondolati egységét vizsgáltam meg. Vázzolom hangulati—tartalmi részeit.

(Ezt a problémát több részleten keresztül vizsgáltam, itt azonban csak egy vizsgálati menetet írok le általánosító jelleggel, hisz a vizsgálati módszer kialakulása után munkám reprodukcióvá vált.) A vizsgált szöveg (egy gondolati egység) részei:

1. indító közlés, alaptény
2. cselekmény: cselekvés vagy cselekedtetés
3. vélemények
4. személyes példa
5. konklúzió — értékelés.

A *személyes példa* megállapítható módon a gondolatközlés egyik legfontosabb alkotója. A személyes példa kapcsán Veres Péter személyes élményeit — tapasztalatait, vagy a főhős egyes szám első személyű élményeit mondja el dokumentáló céllal. Ennek bizonyítására emlitem, hogy a „személyes példa” rész-egységénél gyakran található a következő kijelentés: „tanú vagyok rá”. Ez az a rész, amely érzelmileg—értelmileg megteremti, előkészíti az *értékelés* hitelességét, és megteremti az értékelés objektivizmusának lehetőségét, ellensúlyozva a *vélemény*, *cselekmény* részek mesélő jellegű szubjektív hangulatépítését. Az értékelés ítélező fegyelve, a tényközlés precizitása fékezi — korlátozza a mesélő jellegű cselekmény szabadon, féktelenül áradó mesélő „fegyelmetlenségét”. Végezetül: milyenek is a szemléletmódbeli különbségek?

Veres Péter azt írja meg, amit megél. Élményeinek sokrétűségéből — egyéniségéből fakad stílusának gyakori túláradása.

Nagy Lajos azt írja meg, amit meglát, ebből fakad a kívülállás „hűvössége”, ami mögött ott van a származásából következő eredendő szembenállás.

Igazságuk a szociográfiai látás diadala: pontos látéleletet készíteni, beszámolni az ország és a nép helyzetéről... elmondani, mit esznek, mit gondolnak, milyen sár húzza le a lábukat, micsoda vadvizek ölik vetéseiket, micsoda aszály az agyukat... Születés, halál, tánc, műveltség, babonák, mozdulatok, sóhajok s elhallgatások létparancsa: mit jelentenek számukra.” (Csoóri)

VI.

Bori Imre *A szecessziótól a dadáig* című könyvében Tamási Áron, Sinka István és Veres Péter hagyományörzésének és új iránti rendkívüli érzékenységének pontos rajzát találhatjuk. Ennek a kettősségnek keveset emlegetett kategóriája a Tamási Áron-i „népballadai expresszionizmus”, a Sinka István-i „pásztori — emlék — expresszionizmus”, a Veres Péter-i „racionális — szociográfiai — expresszionizmus”.

Kategóriák — törvények: a népnek és az avantgarde-nak érintkezőpontjai, nem pedig ütközőpontjai.

És az ellentétes irányok: az avantgarde folklorizálódása?

Ha messzire akarunk menni: a folklór és a happening formáinak ötvözésére kell figyelniünk; a népi mondák, vallási legendák és a modern pszichológia új egységbe szerveződését kereshetjük. Figyelhetünk akár Asturiasra, akinek regényeiben a naturalizmus és a szürrealizmus, mágia és valóság ötvöződik sajátos egységbe, a mágikus realizmus rendszerébe.

Ha nem akarunk messzire menni, akkor önismeretünket vizsgálhatjuk: hisz Déry Tibor „Képzelt riport egy amerikai pop-fesztiválról” című regénye lehet példánk; vagy a jugoszláviai magyar irodalom egészére érvényes belső tájékozódás lehet igazolónk.

Ennek az egymásból szétváló és egymásra irányuló fejlődésnek pontos képét adja Lukács György „A művészet szabadságharca” című írásában: „világosan látható, hogy a két hamis véglet úgy győzhető le, ha a mindenkori műalkotás objektíve az emberiség konkrét ügye felé tör. (...) Ez a hamis végletek közti termékeny közeg (...) Mindkét visszatükröződési rendszernek ugyanaz az objektív valóság a tárgya, elkerülhetetlen, hogy e két, magában véve heterogén rendszer történelmi megvalósulása során ne keveredjék, ne keresztezze újból és újból egymást.”

Lehet, hogy mégsem tudathasadásos idöket élünk?
Útjaink legyenek „csillag-átjárók a mélyebb létbe”.
Esélytelenségünk legyen közös esély.